

De betogende Belg

Het profiel van de Belgische betoger en de normalisering van protest

Peter Van Aelst
Kristof Decoster,
Stefaan Walgrave

Gepubliceerd: Decoster K, P. van Aelst, S. Walgrave (2002), De betogende Belg, Het profiel van de Belgische betoger en de normalisering van protest, In: M. Swyngedouw en J. Billiet (red.), De kiezer heeft zijn redenen. 13 juni 1999 en de politieke opvattingen van de Vlamingen, Leuven: Acco, 193-214.

0. Inleiding

België is een land van betogingen. Dat komt naar voren uit de rijke traditie van betogingsonderzoek in ons land. Vooral de analyse van kranten en rijkswachtarchieven gaf aan dat er zich de laatste tientallen jaren een quasi lineaire stijging van het aantal betogers en betogingen heeft voorgedaan (Smits, 1984; Uens, 1994; Van Aelst & Walgrave, 1999). Rond steeds meer verschillende thema's vinden steeds meer mensen steeds vaker de weg naar de straat om hun eisen of ongenoegen kenbaar te maken. De drempel om te gaan betogen lijkt zo verlaagd te zijn, dat er sprake is van een 'normalisering' van wat voorheen nog als onconventioneel protest werd beschouwd (Fuchs, 1990; Dalton, 1996; Fillieule, 1997; Rucht, et al., 1998; Meyer & Tarrow, 1998; della Porta, 1999). Eerder vroegen we ons al af of deze normalisering van het *protest*, ook geleid heeft tot een normalisering van de *betoger* (Van Aelst & Walgrave, 2001). Lijken betogers steeds meer op de rest van de bevolking? Is er steeds minder verschil tussen de doorsnee betoger en Jan Modaal? Is betogen met andere woorden een zo normaal actiemiddel geworden, dat het door bijna alle delen van de bevolking wordt angewend? Als het aantal betogingen stijgt, als steeds meer mensen aan die betogingen deelnemen, én als die mensen ook uit steeds meer verschillende hoeken van de samenleving komen, dan kan je besluiten dat op straat komen een volwaardig democratisch instrument is, een aanvulling op de institutionele participatievormen zoals deelnemen aan verkiezingen of formele inspraakprocedures. Om de stelling van de normalisatie van de betoger voor België te onderbouwen, ontbraken totnogtoe de nodige data: de beschikbare beschrijvingen van betogingen en betogers door journalisten of rijkswacht, de gedane bevragingen van betogers op betogingen zelf, en het oude surveymateriaal uit de jaren '80, wezen wel in de richting maar leverden geen hard bewijs voor de normaliseringshypothese. Op basis van het Belgische verkiezingsonderzoek na de verkiezingen van 1999 waarin nu voor het eerst een aantal vragen werden opgenomen over de houding over en effectieve deelname aan allerlei protestacties, is het nu mogelijk onze normaliseringshypothese beter te toetsen.

¹ Barnes & Kaase (1979) maakten duidelijk het onderscheid tussen conventionele, verbonden aan het electorale proces, en niet conventionele, niet-geinstitutionaliseerde, politieke actie. Maar ze gaven toen al aan dat beide vormen niet strikt van elkaar konden worden gescheiden.

Meer operationeel vertaald, is onze centrale vraag in deze bijdrage of we in staat zijn om te aan de hand van een multivariaat model goed te voorspellen of mensen hebben deelgenomen aan betogingen of niet. Als we in multivariate analyses niet in staat zijn om aan de hand van allerlei variabelen in verband met sociaal-economische achtergrond, de mate van sociaal kapitaal en politieke attitudes, te voorspellen of iemand al dan niet op straat is gekomen, dan wijst dat op het feit dat betogers geen afwijkend profiel hebben, maar sterk op de doorsnee burger gelijken. Als we er daarentegen wél in slagen om een sterk profiel van betogers af te lijnen, dan is er geen sprake van een normalisering van de betogers.

Vooraleer we die analyses aanvatten, is het nuttig om eerst even in te gaan op onze afhankelijke variabele, het al of niet gaan betogen in de jaren '90. Zeer veel Belgen antwoordden dat ze in de jaren '90 ooit aan een betoging deelnamen: liefst 39% van de Vlamingen en 44% van de Walen. Deze percentages namen nog zelf nog lichtjes toe wanneer niet alleen gevraagd werd of ze aan 'een' betoging hadden deelgenomen, maar wanneer hen daarna ook een lijst met soorten betogingen in de jaren '90 werd voorgelegd. Hier speelt allicht een herinneringseffect doordat men een uitgebreide lijst van soorten betogingen kreeg voorgeschoteld². We kunnen dus stellen dat ruim 40% van de Belgen al aan een betoging heeft deelgenomen. Dat cijfer is merkwaardig hoog omwille van twee redenen. Ten eerste lijkt er zich in België een ware betogingsexplosie te hebben voorgedaan: begin jaren '80 rapporteerde de *World Value Survey* nog maar 13% Belgische betogers, begin jaren '90 lag het al rond de 23%, om dan eind jaren '90 de kaap van de 40% te rond³. De laatste twee decennia lijkt er zich dus telkens een verdubbeling van het aantal betogers te hebben voorgedaan. Ten tweede is België met dat cijfer ook in comparatief opzicht een echt betogingsland geworden. Binnen de internationale trend waarbij protestgedrag de laatste decennia in zowat alle landen is gestegen (Norris, 2002), was België aanvankelijk geen koploper. Frankrijk en Italië, bijvoorbeeld, kenden een rijkere straattraditie en telden begin jaren '90 al meer dan 30% betogers. De meest recente vergelijkende data tonen aan, dat België deze landen nu volop heeft bijgebeend en zelfs tot een internationale koploper is uitgegroeid (Inglehart, in druk). Wellicht is deze comparatieve groei voor een stuk te wijten aan de unieke mobilisaties naar aanleiding van de zaak Dutroux, waaraan heel wat mensen zonder betogingsverleden deelnamen (Walgrave & Rihoux, 1997)⁴.

Dat er steeds meer betoogd wordt, suggereert dat deelnemen aan een betoging door vele betrokkenen niet als een extreme of radicale vorm van protest wordt gezien. Dat wordt door de data bevestigd: betogen wordt door de meeste respondenten niet als een uitzonderlijke actievorm

² Het is niet ondenkbaar dat enkele oudere respondenten positief hebben geantwoord ook al ging het om manifestaties die van voor de jaren '90 dateerden. Bewijs daarvan de (te) hoge score van de vredesbetogers (zie verder) die allicht te wijten is aan het hoge aantal deelnemers aan de anti-rakettenbetogingen uit de jaren '80 en dus niet in de jaren '90.

³ De recente golf van de *World Value Study* (1999) bevestigt met 39,5% effectief betogende Belgen trouwens de bevindingen op basis van het Belgisch verkiezingsonderzoek.

⁴ Walgrave & Rihoux (1997: 119) schatten dat 60% van de mensen die in de lokale witte marsen op straat kwamen hun eerste betogingservaring opdeden naar aanleiding van de zaak-Dutroux.

beschouwd. In TABEL 1⁵ is met een oogopslag duidelijk dat, naast betogen, nog een tweetal andere protestactiviteiten eerder *mainstream* te noemen zijn en veel effectief bedreven worden: het tekenen van petitie's en het boycotten van producten. Helemaal aan de andere zijde van het spectrum ligt het vernietigen van eigendom, een actievorm die bijna unaniem als *not done* wordt beschouwd. Alle andere protestacties liggen daar tussen, maar worden slechts door een kleine minderheid van de Belgen gebezigd. Dezelfde verhoudingen keren terug als we de potentiële deelname in ogenschouw nemen. Velen zeggen misschien ooit eens deel te zullen nemen aan betogen, petitie's tekenen of producten boycotten. Zoals te verwachten ligt het protest potentieel globaal nog een stuk hoger dan de feitelijke deelnames, behalve voor het vernietigen van eigendom. Die laatste vorm van onconventionele politieke actie wordt door vrijwel niemand zelfs maar overwogen. Dat bevestigt de stelling van della Porta dat “*the normalisation of some forms of protest goes along with the stigmatisation of others, [more violent forms]*” (1999: 91). Ook de manier waarop de publieke opinie en prominenten allerhande reageerden op het ‘blinde geweld’ van een kleine minderheid van antiglobalisten, bevestigt dat politiek geweld taboe is en blijft.

TABEL 1: Percentage van de Belgen dat effectief heeft deelgenomen of eventueel zou willen deelnemen aan verschillende protestvormen (N=3949)

	% Effectieve deelname	% Potentiële deelname
Petitie's ondertekenen	72,2	87,3
Vreedzaam betogen	40,4	62,3
Boycot van producten	33,4	60,5
Onofficiële stakingen	10,0	32,0
Verkeer blokkeren	8,6	19,4
Bezetten van gebouwen	6,3	25,5
Posters & slogans op illegitieme plaatsen	4,8	13,0
Belasting weigeren te betalen	4,6	31,2
Vernietigen van eigendom	1,7	1,7

In het verdere verloop van deze bijdrage zullen we ons toespitsen op de analyse van het profiel van de betogers vanuit de normaliseringshypothese. We maken alleen gebruik van de effectieve betogingsdeelname en niet van de potentiële deelname. De zelfverklaarde bereidheid om aan een betoging deel te nemen staat immers los van de effectieve deelname er aan. “*The action potential of individuals reflects not what they will do but what they think they ought to do*” (Topf, 1995: 59). In het eerste hoofdstuk gaan we dieper in op de theoretische verwachtingen over het profiel van betogers. We overlopen de toonaangevende theoretische literatuur en bekijken welke hypothesen inzake sociaal-economische achtergrond, sociaal kapitaal en politieke attitudes naar voren worden geschoven. Daarna presenteren we, in het licht van die theorieën en als aanzet, een eenvoudige bivariate analyse van het profiel van de Belgische betogers. Vervolgens pogen we door middel van een multivariaat regressiemodel de deelname aan betogingen in het algemeen te voorspellen. Dan doen we hetzelfde voor drie verschillende types van betogingen. Tenslotte trekken we de

⁵ Aangezien er nog geen Belgische wegingscoëfficiënten voorhanden waren op het ogenblik van analyse voor de door ons samengevoegde dataset (ISPO & PIOP) construeerden we zelf weegcoëfficiënten om de regio's in evenwicht te brengen (met behulp van NIS-bevolkingsstatistieken voor 1 januari 2000).

discussie open en houden we een pleidooi voor meer aandacht voor de specifieke mobilisatiecontext waarin een betoging zich afspeelt.

1. Sociaal-economische achtergrond, sociaal kapitaal of politieke attitudes: de verschillende protesttheorieën en hun voorspellingen

Barnes en Kaase (1979) ontwikkelden tijdens hun eerste, maar nog steeds toonaangevende, studie over protestgedrag het zogenaamde Sociaal-Economisch Standaardmodel (SES). Dat legt de nadruk op leeftijd, geslacht en opleiding als belangrijkste variabelen: jongeren meer dan ouderen, mannen meer dan vrouwen, en hooggeschoolden meer dan laaggeschoolden nemen deel aan protestacties (Marsh & Kaase, 1979). In vervolgonderzoek op die eerste studie werd het SES-model telkens weer bevestigd (Jennings & Van Deth, 1990), maar ook wel wat genuanceerd. Zo bleek dat de vrouwen in de loop der jaren '70 een deel van hun achterstand op hun mannelijke collega's inhaalden en dat ook de kloof tussen jong en oud verkleinde. Maar onderwijsniveau bleek over de jaren maar weinig van zijn verklarende kracht in te boeten (Kaase, 1990). In een meer recente studie gaan Verba et al. (1995) zelfs nog een stap verder. Ze noemen onderwijs de cruciale spil in het participatiegedrag van de Amerikaanse burger, omdat het aan de basis ligt van andere relevante kenmerken zoals inkomen, vaardigheden, interesse in politiek... Toch bleek het verschil tussen hoog- en laaggeschoolden bij deelname aan protest van minder belang dan bij andere, meer klassieke participatievormen zoals gaan stemmen. Verschillende onderzoekers (Topf, 1995; Dalton, 1996; Heunks, 1996) besluiten uit een longitudinale analyse van niet-conventionele politieke participatie in West-Europa en de USA dat het belang van de klassieke variabelen leeftijd, geslacht en opleiding wel afneemt, maar vooralsnog niet verdwenen is.

Het SES-model heeft dus aan relevantie ingeboet (Van Aelst & Walgrave, 2001), en het is geen toeval dat er recent een aantal theorieën over protest werden ontwikkeld die het belang van het sociaal en politiek kapitaal van de actievoerders centraal plaatsen (Van Aelst et al., 2000). Het gaat dan vooral om lidmaatschap van organisaties zoals vakbonden, politieke partijen of andere verenigingenorganisatie. Maar ook of men zich via discussie met vrienden of via de media betrokken voelt bij wat er zich op politiek vlak afspeelt in de maatschappij en of men het gevoel heeft dat zijn stem gehoord wordt, zijn variabelen die zich binnen de brede sociaal en politiek kapitaal school situeren. Zeker organisaties worden in de sociale bewegingsliteratuur onmisbaar geacht om mensen voor collectieve acties te mobiliseren (McCarthy & Zald, 1977; McAdam et al., 1996). Niet enkel omdat ze praktische drempels voor deelname (vb. de verplaatsing) kunnen neerhalen, maar ook omdat ze hun leden bij de politiek en de maatschappij betrekken. Van organisaties wordt bovendien gezegd dat ze vaardigheden (vb. samen beslissen, zoeken naar consensus...) aanleren die van belang zijn om het politieke spel in een democratie te kunnen meespelen (Putnam, 1993). Toch zijn er aanwijzingen dat organisaties in de huidige mediademocratieën misschien net iets minder onmisbaar zijn geworden dan voorheen, en dat de massamedia in sommige gevallen schijnbaar hun mobiliserende rol kunnen overnemen (Walgrave & Manssens, 2000).

Naast de socio-demografische en de sociaal-politiek-kapitaaltheorieën, hebben protestonderzoekers altijd al veel belang gehecht aan de waarden en overtuigingen van de betoger. Oorspronkelijk domineerden de klassieke *breakdown*- en deprivatietheorieën, die teruggaan op de Franse psycholoog Le Bon (1895) en die protestgedrag vooral vanuit een sociaal-psychologische invalshoek benaderen. Deelname aan collectieve actie werd als een irrationeel gedragstype beschouwd. Persoonlijkheidskenmerken, relatieve deprivatie, gedeelde grieven en veralgemeende overtuigingen bepaalden of mensen al dan niet de straat op trokken. In de jaren '70 bestond nog enig empirisch bewijs voor de rol van relatieve deprivatie in de protestbereidheid (Barnes & Kaase, 1979). Daarna raakten dit soort theorieën echter helemaal op de achtergrond. Men ging er meer en meer van uit dat protestgedrag juist wijst op integratie en niet op vervreemding van de samenleving (Jennings & Van Deth, 1990). Maar de visie dat attitudes en waarden belangrijk zijn voor protestgedrag deemsterde niet weg, maar verlegde zijn nadruk naar het wantrouwen ten aanzien van de politiek. Toch leverden deze studies geen eenduidig resultaat op. De *political action studies* gingen reeds in de jaren zeventig na of actievoerders minder tevreden waren over de politiek (Thomassen, 1983). Negatieve politieke attitudes bleken echter nauwelijks bij te dragen tot een verklaring van protestgedrag (Jennings & Van Deth, 1990). Marsh (1977) kwam voor Groot-Brittannië tot een meer genuanceerde vaststelling, die stelde dat wantrouwen een rol speelt als het gecombineerd wordt met politieke competentie. Wantrouwen én de idee dat je zelf invloed kunt uitoefenen op de politiek zou mensen aanzetten tot protestgedrag. Volgens Gabriel (1996) is de weg van wantrouwen naar protest echter gecompliceerd en verschillend van land tot land. Qua politieke waarden lijken, dan weer vooral *liberals* en progressieven (zowel oud als nieuw links) meer geneigd tot protestactiviteiten en onconventionele politieke actiemiddelen omdat ze zo het establishment denken uit te dagen (Dalton, 1996). Of die situering aan de linkerkant nog wel blijft gelden, nu de protestactiviteit zich schijnbaar over het hele politieke spectrum hebben verspreid en ook meer traditionele, rechts-conservatieve groepen zich lijken te bedienen van onconventionele politieke actiemiddelen (vb. de anti-abortusmarsen in VS of de prohuwelijksbetogingen in Frankrijk) is de vraag. Maar voorlopig lijkt het er in Europa nog op dat linksen en postmaterialisten meer geneigd zijn om zich te engageren in protestacties (; Inglehart, 1990).

Natuurlijk kunnen we ons de vraag stellen of deze drie types van verklaringen - sociaal-economische achtergrondkenmerken, sociaal kapitaal en politieke attitudes - wel van elkaar gescheiden kunnen worden. Vooral voor opleidingsniveau gaat het wellicht niet om een zuiver effect maar om een effect dat samenhangt met en verloopt via allerlei intermediaire variabelen. Hoger opgeleiden zijn meer lid van organisaties en netwerken, het zou dus kunnen dat zij meer gaan betogen omdat ze daar vaker toe worden opgeroepen via die kanalen. Of het nu gaat om een formele mobilisatie door organisaties, dan wel om een informele mobilisatie in de netwerken waarin ze figureren, maakt weinig verschil uit. Het zou ook kunnen dat hoger opgeleiden meer belangstelling hebben voor politiek en bijgevolg sneller geneigd zijn om mee op te stappen in een betoging. Nog een mogelijke intermediaire variabele is de politieke competentie, die voor een belangrijk deel door de opleiding bepaald lijkt. De opleiding die mensen hebben genoten, zal minstens voor een deel bepalen of ze zich al of niet in staat achten om invloed uit te oefenen op

het reilen en zeilen van de politiek. Ten slotte zou opleiding ook impact kunnen uitoefenen via de waarden en attitudes die ze via hun opleiding hebben meegekregen. Hoger opgeleiden zijn bijvoorbeeld doorgaans minder utilitair individualistisch en autoritaristisch, en ze zijn meer postmaterialistisch, en ook tussen die waardenoriëntaties en protestactiviteit zou een verband bestaan.

2. Een bivariaat profiel van de Belgische betoger

In TABEL 2 is het profiel van de betoger af te lezen. Het gaat om een bivariate tabel van de Belgische betoger in de jaren '90. Ook hier maken we gebruik gemaakt van de door ons geconstrueerde wegingscoëfficiënten om de verhouding tussen de regio's in evenwicht te brengen (zie voetnoot 5).

TABEL 2: Percentage van de Belgen dat in de jaren '90 betoogd heeft, opgedeeld naar verschillende variabelen

Sociaal-economische variabelen	Ooit betoogd in jaren '90 (%)	Sociaal kapitaal en politieke variabelen	Ooit betoogd in jaren '90 (%)
---------------------------------------	-------------------------------	---	-------------------------------

Geslacht		Kerkbetrokkenheid	
Man	46	Kerks	41
Vrouw	38	Kerkelijk	41
		Randkerkelijk	38
		Vrijzinnig	56
		Zonder geloofsovertuiging	52
		Andere geloofsovertuiging	38
Leeftijdsgroep		Lidmaatschap vakbond	
25 jaar of jonger	61	Lid	49
26-35 jaar	46	Geen lid	38
36-45 jaar	44		
46-55 jaar	44		
56-65 jaar	34		
ouder dan 65 jaar	28		
Opleidingsniveau		Lid organisaties	
Lager onderwijs of minder	25	Lid	50
Lager secundair	35	Geen lid	37
Hoger secundair	43		
Hoger onderwijs	55		
Betaald beroep		Lid politieke partij	
Ja	48	Lid	57
Nee	36	Geen lid	41
Activiteitsstatus		Zuil	
Hoger kader & professionals	53	Geen lid (grote) zuil	40
Bedienden	51	Lid christelijke zuil	43
Zelfstandigen	33	Lid socialistische zuil	43
Geschoolde arbeiders	45		
Ongeschoolde arbeiders	38		
Gepensioneerden	35		
Referentiecategorie: niet-actieven	38		
Ander betaald werk (Wallonië)	55		
Netto Gezinsinkomen		Partijkeuze	
0-60000	34	Groen	60
60000-100000	46	Sociaal-democraat	48
>100000	50	Liberaal	33
		Extreemrechts	41
		VU	54
		Christen-democraat	41
		Extreem links	50
		Blanco of ongeldig	33

Mannen zijn meer gaan betogen dan vrouwen tijdens de afgelopen 10 jaar, maar het verschil blijft beperkt. Dat ligt in lijn met de hypothese over het afnemende belang van geslacht in het SES-model. Bij de mannen zijn er vooral meer verstokte betogers dan bij de vrouwen (niet in tabel). Hoe jonger, hoe meer kans op recente betogingservaring: de betogingsactiviteit daalt lineair van de jongste tot de oudste leeftijdsgroep, maar vooral de jongste groep (25 jaar en jonger) springt er uit. We weten niet of het om een leeftijdscyclus-effect (hoe ouder je wordt, hoe minder je gaat betogen) dan wel als een cohorte-effect (bepaalde leeftijdscohorten of generaties gaan meer betogen, ongeacht hun leeftijd) gaat. Vermoedelijk gaat het om een combinatie van beide. De derde SES-variabele, opleidingsniveau, is bijzonder relevant: hoe hoger opgeleid, hoe meer betoogd. Wie een betaald beroep heeft, heeft een grotere kans om in de jaren '90 te zijn gaan betogen. Enkel de zelfstandigen komen minder op straat dan de niet-actieven. De lage syndicalisatiegraad en het gebrek aan vrije tijd van de zelfstandigen zijn hiervoor mogelijke verklaringen. Het inkomen ligt in de lijn van de scholing: hoe hoger, hoe meer betogingsactiviteit. Al bij al blijkt het SES-model, alvast bivariaat, nog steeds niet aan kracht te hebben ingeboet in

België. Mannen, jongeren en hogeschoolden (en goed verdienenden) komen meer op straat dan vrouwen, ouderen en laaggeschoolden (en minder verdienenden).

De sociaal-kapitaalvariabelen dan. Wat religie betreft, is er geen groot verschil tussen de verschillende vormen van betrokkenheid bij de katholieke kerk (kerks, kerkelijk of randkerkelijk). De mensen met een ander geloofsovertuiging vertonen hetzelfde gedrag. Degenen die zich expliciet geen geloofsovertuiging toemeten en de vrijzinnigen komen wel veel meer op straat. Het kan zijn dat de kerk een belangrijke vorm van sociaal kapitaal is, maar tot veel betogingsgedrag schijnt dat sociaal kapitaal alvast geen aanleiding te geven, wel integendeel. Andere mobilisatoren doen wel wat er van hen verwacht wordt: het aantal betogers onder hun leden ligt hoger dan onder de niet-leden. Vooral politieke partijleden zijn niet van de straat weg te slaan, daarna volgen organisatieleden en vakbondsleden. Elk lidmaatschap verhoogt de kans op betogen. Dat is opnieuw een indirect bewijs dat betogen een normale vorm van politiek bedrijven is, een aanvulling op ander participatievormen zoals lidmaatschap van allerlei organisaties. De kleur van de zuil maakt geen verschil, maar zuilleden zijn wel ietwat meer op straat gekomen dan niet-zuilleden.

In de tabel is ook een politieke variabele opgenomen: het stemgedrag. We vinden min of meer een continuüm van links naar rechts terug, maar het grote aantal betogers onder de VU-kiezers stemt daar niet helemaal mee overeen. Wel is duidelijk dat vooral groene kiezers in de jaren '90 de straat zijn opgegaan en dat de liberale kiezers het meest van de straat zijn weggebleven.

3. Naar een multivariate verklaring van betogen

Om meer te doen dan alleen maar het beschrijven van de data, en dus ook proberen te verklaren welke mensen op straat komen en welke niet, moeten we multivariaat te werk gaan. We proberen dan aan de hand van een model te voorspellen of mensen al dan niet op straat zijn gekomen. De afhankelijke variabele is dichotoom - betoogd in jaren '90 versus niet betoogd in jaren '90 - en daarvoor is logistische regressie de aangewezen techniek. Meer bepaald werden stapsgewijze *achterwaartse* likelihood ratio logistische regressies gehanteerd. In fase 1 en 2 werden enkel predictorvariabelen in het model behouden die voldeden aan het strictere significantieniveau 0,01, in de derde en laatste fase (waarbij ook waardenoriëntaties als potentiële predictorvariabelen in het model worden opgenomen) werd een wat minder strict significantieniveau (,05) gehanteerd⁶. De derde fase staat dus wat meer op zichzelf, en kan minder goed met de eerste twee fasen vergeleken worden. Voor meer informatie over de constructie van variabelen en schalen verwijzen we naar de technische bijlage. Er werd voor geopteerd om, na het proberen wegwerken van *missing values* (mv) op conventionele wijze, bij variabelen met veel ontbrekende gegevens,

⁶ De meeste variabelen bleken overigens zelfs in die derde fase wel significant op niveau 0,01, waar dat niet zo is, werd dat in de tabel aangegeven. Uiteindelijk werden na die derde fase de op significantieniveau 0,05 significante variabelen gebruikt in een normale logistische enter-procedure, en ter controle nagegaan - via één voor één inclusie van variabelen - of met een wat grotere steekproef bepaalde variabelen misschien toch significant worden (op niveau ,05). Het eindresultaat van die hele procedure vind je in de derde kolom.

zoals gezinsinkomen, hiervoor een restcategorie te creëren⁷. Het model in TABEL 3 bevat drie stappen, in drie kolommen terug te vinden. In fase 1 werden enkel socio-demografische variabelen in de vergelijking opgenomen, in fase 2 werden daar sociaal- en politiek-kapitaalvariabelen aan toegevoegd, en tenslotte werden in fase 3 de waardenoriëntaties en attitudes in de vergelijking opgenomen. Bedoeling van die stapsgewijze aanpak is wat meer zicht te krijgen op de causale mechanismen die misschien een rol spelen. **Met behulp van de regio-variabele als een van de predictorvariabelen proberen we tot op zekere hoogte het ontbreken van Belgische wegingscoëfficiënten te ondervangen⁸.**

⁷ Voordeel is dan dat je model gebaseerd blijft op meer observaties, nadeel is dat soms een deel van de significantie van de variabele te wijten kan zijn aan het contrast tussen de mv-categorie en de referentiecategorie. Indien dat het geval is, wordt dit gesignaleerd en wordt er bij de interpretatie rekening mee gehouden. Overigens werden, om arbitrariteit te vermijden, ter controle ook analyses ondernomen waarbij geen aparte mv-categorie werd gecreëerd voor variabelen.

⁸ We opteerden voor een regio-variabele boven een taalgroep-variabele, omdat we eerder een 'Brussels' effect op betogingsactiviteit verwachtten – de meeste betogingen vinden namelijk plaats in Brussel – dan een taalgroep-effect.

Tabel 3: Beta-coëfficiënten van de logistische regressie van al of niet betoogd in de jaren '90

	Socio-demografische variabelen	Sociodemo + sociaal kapitaal (SK)	Sociodemo + SK + waardenoriëntaties
Geboortejaar (gecentreerd)	,022**	,029**	,023**
Gender			
Man (refcat)			
Vrouw	-,270**	ns	ns
Opleidingsniveau			
Hoogstens lager	-,790**	-,567**	
Lager secundair	-,564**	-,440**	
Hoger secundair	-,411**	-,318**	ns
Hoger onderwijs (refcat)			
mv	-,028 (ns)	,136 (ns)	
Activiteitsstatus			
Hoger kader en profess. (refcat)			
Bedienden	,129 (ns)	,182 (ns)	,073 (ns)
Zelfstandigen	-,600**	-,462*	-,468*
Geschoolde arbeiders	-,123 (ns)	-,013 (ns)	-,127 (ns)
Ongeschoolde arbeiders	-,208 (ns)	-,131 (ns)	-,214 (ns)
Gepensioneerden	,180 (ns)	,273	,234 (ns)
Andere niet-actieven	-,113 (ns)	-,046 (ns)	-,214 (ns)
Ander betaald werk (Wallonië)	,149 (ns)	,249 (ns)	,218 (ns)
mv	-,354 (ns)	-,381 (ns)	,458 (ns)
Kerkbetrokkenheid			
Randkerkelijk (refcat)			
Kerkelijk	,202 (ns)	,134 (ns)	-,029 (ns)
Kerks	,346**	,272*	,337**
Vrijzinnig	,528**	,349**	,262*
Zonder geloof	,457**	,377**	,360**
Ander geloof	,011 (ns)	-,055 (ns)	,231 (ns)
mv	-,159 (ns)	-,302 (ns)	,132 (ns)
Nettoge zinsinkomen			
0-60000	-,204*		
60000-100000	,123 (ns)		
>100000 (refcat)		ns	ns
mv	-,313**		
Lidmaatschap vakbond			
Lid (refcat)			
Geen lid		-,408**	-,379**
Lidmaatschap organisaties			
Lid (refcat)			
Geen lid		-,410**	-,336**
Lidmaatschap politieke partij			
Lid (refcat)			
Geen lid		ns	-,305*
Interne politieke competentie		ns	ns
Politieke betrokkenheid		,219**	,182**
Zuil			
Lid van geen (grote) zuil (refcat)			
Lid christelijke zuil		,180 (ns)	
Lid socialistische zuil		,454**	ns
Postmaterialisme			
Materialisten			-,724**
Hybride			-,430**
Postmaterialisten			
Utilitair individualisme			
Schaalscore 0-5			,281**
Schaalscore 5-10 (refcat)			
mv			-,725**
Linksrechtspositionering			
Links			,741**
Midden			,286*
Rechts (refcat)			
mv/geen mening			,118 (ns)
Autoritarisme			
Schaalscore 0-5			,383**
Schaalscore 5-10 (refcat)			
mv			-,204 (ns)
Relatieve deprivatie			
Gedeprimeerd (refcat)			
Niet gedeprimeerd			-,299**
Politiek wantrouwen			ns
Maatschappelijke desoriëntatie			ns
Regio			
Vlaanderen	-,518**	-,527**	-,463**
Wallonië	-,577**	-,602**	-,473**
Brussel (refcat)			
	N= 3860	N=3626	N= 3687

Model chi square	396,2**	608,7**	722,4*
BIC	5082	4554	4579
Pseudo-R²	.07	.12	.14

Significantieniveaus: niet significant (ns), 0,05 (*), 0,01 (**)

In de *eerste fase*, met alleen de sociodemografische achtergrondvariabelen in de vergelijking, zijn de 3 klassieke SES-variabelen: leeftijd, gender en opleidingsniveau significant. Maar ook de drie andere socio-demografische achtergrondvariabelen - activiteitsstatus, kerkbetrokkenheid en zelfs netto gezinsinkomen - halen de significantiedrempel. Wie jong, mannelijk en hoger opgeleid is, heeft nog steeds meer kans om zich ter betoging te begeven. Qua activiteitsstatus springen enkel de zelfstandigen (in vergelijking met de referentiecategorie hoger kader en professionals) er in negatieve zin uit. Voor het overige zijn er geen significante verschillen tussen de beroeps categorieën. Zelfs controlerend voor de andere sociodemografische variabelen, blijkt dat vrijzinnigen en mensen zonder geloof de grootste kans maken om al betoogd te hebben, op korte afstand gevolgd door de kerksen. Wie minder zijn gaan betogen, dat zijn de randkerkelijken, kerkelijken en mensen met een ander geloof. Ook het gezinsinkomen is significant, de laagste inkomens komen ietwat minder op straat. En diegenen die hun inkomen niet vermelden (mv – categorie) zijn minder betogingsgezind. Het gaat allicht voor een groot deel om respondenten die ofwel een laag inkomen, ofwel een erg hoog inkomen hebben, waar ze liever, zelfs in een anonieme survey, weinig details over prijsgeven. Van beide categorieën mag verwacht worden dat ze relatief weinig zijn gaan betogen in de jaren '90. De regio-variabele (uiteraard geen echte sociodemografische variabele) geeft aan dat Vlamingen en Walen minder zijn gaan betogen dan Brusselaars. Allicht speelt de nabijheid van Brussel stad, waar de grote meerderheid van de betogingen plaatsvinden, een doorslaggevende rol (Van Aelst & Walgrave, 1999).

In de *tweede fase* werden na de sociodemografische ook de sociaal- en politiek-kapitaalvariabelen in het model ingebracht. Leeftijd, opleidingsniveau, activiteitsstatus en kerkbetrokkenheid bleven significant. SES-variabele geslacht en gezinsinkomen verloren hun significantie. Allicht valt een deel van de achterstand die vrouwen inzake betogingsdeelname in de jaren '90 hebben, toe te schrijven aan het feit dat ze minder politiek betrokken zijn, en ook in mindere mate lid zijn van organisaties. Dat de variabele gezinsinkomen nu niet meer significant blijkt, heeft allicht voor een deel te maken met het feit dat de hogere inkomenscategorieën relatief sterk vertegenwoordigd zijn in het verenigingsleven.

Lidmaatschap van vakbonden en lidmaatschap van organisaties verhogen de kans dat je in de jaren '90 bent gaan betogen op een significante manier. Voor lidmaatschap van een politieke partij is dit, controlerend voor de overige variabelen, net niet het geval. Organisaties kunnen dus wel degelijk bijdragen tot mobilisatie. Vooral leden van de socialistische zuil hebben heel wat meer kans om betoogd te hebben in de jaren '90, wat er op wijst dat de klassieke linkse beweging nog steeds heel wat op straat komt. Hoe meer mensen politiek betrokken zijn, des te groter is ook de kans dat ze zich ook betogingsgewijs uiten.

Ook de waardenoriëntaties werden dan, in de *derde fase*, ingebracht. Bijzonder opvallend is dat opleidingsniveau zijn significantie verliest⁹. Het effect van scholing op betogingsdeelname wordt dus grotendeels gemedieerd door de waarden en attitudes die hoger opgeleiden er op nahouden. De opleidingscoëfficiënten waren eerder al afgenomen als gevolg van het feit dat hoger opgeleiden meer politiek betrokken zijn en ook vaker lid zijn van organisaties. Dat opleiding in de derde fase echter volledig zijn belang verliest, wijst er op dat heel wat waarden en overtuigingen zeer sterk samenhang met het opleidingsniveau dat men heeft genoten. Buiten zuilgebondenheid dat wellicht zijn significantie verliest door het inbrengen van de links-rechts-oriëntatie in de vergelijking, blijven alle variabelen die in fase twee significant bleken, ook nu overeind.

Als we dan naar de waardenoriëntaties zelf kijken, blijken postmaterialisme, utilitair individualisme¹⁰, links-rechtspositionering en autoritarisme een significante rol te spelen. Materialisten, utilitair individualisten, mensen die zich politiek rechts noemen, en autoritair denkende mensen komen minder gemakkelijk op straat. Minder in de lijn der verwachtingen is dat ook relatieve deprivatie, maar juist niet politiek wantrouwen en maatschappelijke desoriëntatie een rol van betekenis spelen. In de lijn van wat Barnes & Kaase in de jaren '70 vaststelden, zijn gedepriveerde mensen, geoperationaliseerd als mensen die denken dat ze het minder goed hebben dan 5 jaar geleden, in de jaren '90 meer op straat gekomen dan de niet-gedepriveerden. Wel moeten we enig voorbehoud maken wat dit effect betreft, want bivariaat was het verschil tussen gedepriveerden en niet-gedepriveerden eerder beperkt. Deprivatie lijkt dus vooral een rol te spelen, na controle voor een aantal andere variabelen¹¹.

Veel meer dan de al of niet significantie van allerlei variabelen, springt de bijzonder lage 'verklaringskracht' van de modellen in het oog. Ondanks de grootte en de kwaliteit van de steekproef, ondanks de grote batterij relevante variabelen die alle belangrijkste theorieën afdoende afdekten en ondanks het feit dat vele van die variabelen inderdaad effect sorteerden, is de verklarende waarde van de modellen wel bijzonder laag. We kunnen het al dan niet betogen slechts in zeer beperkte mate verklaren met de traditionele theorieën en variabelen. De verklarende waarde van de modellen (gemeten via de pseudo-R²) stijgt van 7% tot 14% in de laatste fase waarin maar liefst 19 onafhankelijke variabelen zijn opgenomen¹². Het zou kunnen dat dit te wijten is aan de algemeenheid en de ongespecificeerdheid van onze afhankelijke variabele in de modellen, met name het al of niet betoogd hebben in de jaren '90. Daarom verdient het aanbeveling om de afhankelijke variabele te specificeren en niet het deelnemen aan 'een' betoging

⁹ Bij een even strict significantieniveau (0,01) als in de vorige twee fasen zou ook kerkbetrokkenheid zijn significantie kwijtgespeeld zijn, op significantieniveau 0,05 (zoals hier, cfr. hoger) blijft de variabele echter in het model behouden. Ook voor kerkbetrokkenheid loopt een deel van het effect dus via de waardenoriëntaties.

¹⁰ De coëfficiënt voor de vergelijking mv-categorie versus referentiecategorie bij utilitair individualisme zorgt ook voor een deel van de significantie. Het betreft echter relatief weinig respondenten (366) (vergelijk: in de categorie 1 (schaalscore 0-5) zitten meer dan 2000 mensen), het belang van die coëfficiënt moet dus niet overdreven worden. Overigens bleef utilitair individualisme ook een significante predictor in een vergelijking waarbij we ipv de gehercategoriseerde 'utilitair individualisme'-variabele de oorspronkelijke 'utilitairindividualisme'-schaalwaarde gebruikten als predictor (dus zonder mv-categorie). Dat dit het geval is, wijst op het feit dat de mv-categorie maar voor een onbelangrijk deel van de significantie zorgde.

¹¹ Ook overspecificatie is een mogelijkheid.

¹² Pseudo R² wijst op een reductie van 'badness of fit' van het model tov het nulmodel met enkel een intercept. Ook de pseudo-R²'s van de controle-analyses, zonder *missing value* categorie, bleek van dezelfde (lage) grootteorde.

als afhankelijke variabele te nemen, maar wel het deelnemen aan een bepaalde soort van betoging, rond een bepaald thema. Volgens Kriesi & Castenmiller (1987) bestaat er immers niet zoiets als een algemeen protestpotentieel, maar is de participatiebereidheid sterk afhankelijk van het concrete thema. In een poging de verklarende waarde van de variabelen te verhogen, gaan we in het volgende hoofdstuk daarom het profiel van verschillende themabetogers schatten.

4. Het profiel van de thematische betogers

Het nationale verkiezingsonderzoek van 1999 stelt ons in tegenstelling tot heel wat ander survey onderzoek voor het eerst in staat om na te gaan wie voor welke thema's op straat is gekomen in de jaren '90. Maar voor we de deelname aan themabetogingen aan de hand van multivariate modellen pogen te voorspellen, gaan we eerst na welke thema's de afgelopen 10 jaar de straatagenda domineerden.

Onderwijs is met een op vijf betogende Belgen in de jaren '90 hét betogingsthema bij uitstek. Dat is geen verrassing. Het stemt overeen met eerdere cijfers die we op basis van kranten en rijkswachtarchieven bekwamen (Van Aelst & Walgrave, 1999). Niet enkel de onrust in het Waalse onderwijs verklaart deze hoge score, want ook ruim 18% van de Vlamingen nam als leerkracht, student of ouder deel aan een onderwijsgerelateerde betoging. Onderwijs is trouwens in de hele na-oorlogse geschiedenis nooit uit de betogingshitparade verdwenen (Bédoyan et al., 2002). Hetzelfde geldt ook voor de andere klassiekers: de sociale thema's arbeidsvoorwaarden en werkgelegenheid die ook in TABEL 4 zijn terug te vinden. De vele kleine en grote bedrijfssluitingen en het ongenoegen in de non-profitsector (De Witte Woede) verklaren allicht het grote aandeel betogers voor deze sterk overlappende thema's. De vierde plaats van de betogingen over justitie en de ordediensten is haast volledig te wijten aan de zaak Dutroux, voor 1996 was dit nauwelijks een betogingsthema. Bijna 6% Nederlandstaligen en 13% Franstaligen nam naar eigen zeggen deel aan de Witte Mars³. Verder namen ook heel wat respondenten (5%) deel aan andere manifestaties over de zaak-Dutroux, zoals de acties tegen de afzetting van onderzoeksrechter Connerotte of aan een van de vele lokale witte marsen.

TABEL 4: Het percentage van de Belgen dat in de jaren '90 heeft deelgenomen aan een betoging rond een bepaald thema (N=3919)

1. Onderwijs	21,3	8. Milieu	9,2
2. Arbeidsvoorwaarden	17,0	9. Derde wereld	6,9
3. Werkgelegenheid	16,7	10. Communautaire problemen	4,4
4. Justitie en ordediensten	11,4	11. Ruimtelijke ordening en verkeer	4,0
5. Vrede	11,1	12. Positie vrouwen	3,9
6. Sociale zekerheid	9,6	13. Landbouw	2,9
7. Anti-racisme en politiek asiel	9,2		

¹³ Zelfs als we er van uitgaan dat ruim 300.000 mensen aan deze massabetoging deelnamen, gaat het hier om een overschatting van het werkelijk aantal deelnemers.

Na onderwijs, arbeid en justitie volgen de postmaterialistische thema's vrede, anti-racisme, milieu en derde wereld op korte afstand. De communautaire kwestie mag dan al lang niet meer op straat worden uitgevochten, toch nam nog een kleine 5% van zowel de Franstaligen als de Vlamingen deel aan een communautaire betoging. Landbouw sluit het lijstje van betogingsthema's af, maar het dekt met 3% betogende boeren wellicht de volledige sector.

De thema's waarrond betoogd is en de combinaties van die thema's in hoofde van de betogers, zijn niet in elke Belgische regio helemaal gelijklopend. We ondernamen een factoranalyse om verschillende themabetogers tegen elkaar uit te zetten en kwamen uit op twee factoren die zich in beide regio's en in de gehele Belgische dataset aftekenen: een cluster van betogers rond sociale thema's (werkgelegenheid, sociale zekerheid en arbeid)¹⁴ en een cluster van betogers rond de thema's van de nieuwe sociale bewegingen (vrede, antiracisme en derde wereld)¹⁵. Het mag dan al moeilijk gebleken zijn om het profiel van 'de' Belgische betogers te voorspellen, misschien kunnen we met meer succes een verklarend model schatten dat deze meer specifieke betogers verklaart? We voegen aan deze beide typen betogers nog een derde type toe: de mensen die op straat zijn gekomen tijdens de Witte Mars. De mobilisaties rond de zaak-Dutroux waren zo uniek, dat het de moeite loont om deze betogers ook in een voorspellende analyse te betrekken.

We ondernamen opnieuw, volgens de hoger geschetste procedure in een 3-tal fasen¹⁶, een logistische regressie voor de verschillende issuebetogingen. In TABEL 5 wordt voor elke issuebetoging het eindmodel weergegeven. De afhankelijke variabelen zijn respectievelijk de nieuwe-sociale-bewegingsbetogers, de sociale-themabetogers en de Witte-Mars-marcheerders.

¹⁴ Beide factoren waren samen goed voor 45% van de verklarende variantie. De eigenwaarde van de sociale betogingsfactor bedraagt 4,45. Na orthogonale rotatie neemt de factor 'sociale themabetogingen' nog 13 % van de verklaarde variantie voor zijn rekening. Deze factor bestaat uit de items 'arbeidsvoorwaarden', 'werkgelegenheid' en 'sociale zekerheid'. De Cronbach's alfa van deze factor bedraagt 0,77, en de ladingen respectievelijk: 0,73, 0,69 en 0,75.

¹⁵ De eigenwaarde van de nieuwe-sociale-bewegingsfactor is 1,39. Na hogergenoemde orthogonale rotatie was deze factor goed voor 16 % verklaarde variantie. De factor bestaat uit de issues 'vrede', 'antiracisme' en 'derde wereld'. Voor deze factor bedraagt de Cronbach's alfa: 0,79 en de ladingen respectievelijk 0,71, 0,76 en 0,76. Een andere cluster vormden in de Belgische dataset de 2 issuebetogingen 'landbouw' en 'ruimtelijke ordening en verkeer'. Aangezien bij aparte factoranalyses op het Vlaamse en Waalse deel van de dataset enkel de eerste twee factoren er op uniforme wijze uitkwamen, werkten we verder met die eerste twee. In de overige issuebetogingen was volgens de factoranalyse geen duidelijke structuur merkbaar.

¹⁶ Backward likelihood ratio logistische regressies, voor fasen 1 (enkel sociodemografische variabelen) en 2 (sociodemografische en sociaal kapitaal-variabelen) op significantieniveau 0,01, voor fase 3 (met ook waardenoriëntaties erbij) op minder strict significantieniveau 0,05. Daarna werd (fase 3bis) via een ENTER-procedure nagegaan (via één voor één inclusie van variabelen) of met een iets grotere steekproef bepaalde variabelen misschien toch significant werden. Wat je in tabel 5, per issuebetoging vindt, is het eindresultaat, dus het model voor elke issuebetoging na fase 3bis.

TABEL 5: Beta-coëfficiënten van al of niet betoogd in jaren '90 voor NSB-thema's, sociale thema's, en de zaak-Dutroux (Witte Mars)

	NSB-thema's	Sociale thema's	Witte Mars
Geboortejaar (gecentr) (gecentreerd geboortejaar) †	,025**	,008 (ns)	ns
Gender		-,001**	
Man (refcat)			
Vrouw	,23**	-,228*	,45**
Nationaliteit			
Belg (refcat)	ns	ns	
Niet-Belg			,47**
Opleidingsniveau			
Hoogstens lager	ns	ns	ns
Lager secundair			
Hoger secundair			
Hoger onderwijs (refcat)			
Mv			
Activiteitsstatus			
Hoger kader en professionals (refcat)			ns
Bedienden	-,143 (ns)	,295 (ns)	
Zelfstandigen	,955**	-,155**	
Geschoolde arbeiders	-,314 (ns)	,00 (ns)	
Ongeschoolde arbeiders	-,306 (ns)	,39*	
Gepensioneerden	,295 (ns)	,198 (ns)	
Andere niet-actieven	-,079 (ns)	-,34*	
Ander betaald werk (Wallonië)	-,175 (ns)	,455*	
Mv	-,165 (ns)	-,258 (ns)	
Kerkbetrokkenheid			
Randkerkelijk (refcat)		ns	ns
Kerkelijk	,159 (ns)		
Kerks	,175 (ns)		
Vrijzinnig	,675**		
Zonder geloof	,537**		
Ander geloof	,405 (ns)		
Mv	,441 (ns)		
Lidmaatschap vakbond			ns
Lid (refcat)	ns		
Geen lid		-,777**	
Lidmaatschap organisaties			ns
Lid (refcat)			
Geen lid	-,369**	-,274**	
Lidmaatschap politieke partij			ns
Lid (refcat)			
Geen lid	-,435**	ns	
Interne politieke competentie	ns	,075**	ns
Politieke betrokkenheid	,21**	,092**	,18**
Zuil			ns
Lid van geen (grote) zuil (refcat)		-,327*	
Lid christelijke zuil	ns		
Lid socialistische zuil		-,212*	
Postmaterialisme			
Materialisten	-,354**	-,571**	-,10**
Hybride	-,853**	-,278**	-,31**
Postmaterialisten			
Utilitair individualisme			
Schaalscore 0-5	,697**	ns	ns
Schaalscore 5-10 (refcat)			
Mv	,017 (ns)		
Linksrechtspostionering			ns
Links	1,264**	,869**	
Midden	,707**	,314*	
Rechts (refcat)			
Mv/geen mening	,503 (ns)	,098 (ns)	
Autontarisme			ns
Schaalscore 0-5	,636**	ns	
Schaalscore 5-10 (refcat)			
Mv	,068 (ns)		
Relatieve deprivatie			ns
Gedepriiveerd (refcat)	ns		
Niet gedepriiveerd		-,271**	
Politiek wantrouwen	ns	ns	
Schaalscore 0-5			-,24**
Schaalscore 5-10 (refcat)			
Mv			-,12**
Maatschappelijke desoriëntatie	ns	ns	ns
Regio			
Vlaanderen	-,303*	ns	-,124**
Wallonië	-,68**		-,58**
Brussel (refcat)			
	N=3785	N=3584	N=3822
Model chi square	731,6*	440,1*	205,9*
Pseudo R²	0,21	0,11	0,08

Significantieniveaus: niet significant (ns), 0,05 (*), 0,01 (**)

Betogers die rond de *nieuwe-sociale-bewegingsthema's* vrede, derde wereld en antiracisme op straat komen zijn jonger, meer vrouwelijk en meer niet-gelovig of vrijzinnig. Het aanvankelijk zeer sterke effect van opleiding vervalt volledig door de inbreng van de waardenoriëntaties. Mensen die postmaterialistische waarden aanhangen, links georiënteerd zijn en sneller de neus ophalen voor individualistische of autoritaire denkbeelden, stappen gemakkelijker op in een nieuwe-sociale-bewegingsbetoging. Dat dit soort mobilisaties vaak verloopt via allerlei sociale organisaties, jeugdbewegingen en politieke partijen wordt bevestigd door de hogere kans die leden van dit soort organisaties maken om te gaan betogen.

In de *sociale-themabetogingen* spelen de sociodemografische variabelen een heel andere rol. Het opleidingsniveau blijkt op geen enkel moment van belang te zijn, ook niet in een model zonder sociaal-kapitaalvariabelen of waardenoriëntaties. Ook levensbeschouwelijke overtuiging is niet van tel. Leeftijd speelt wel een rol, zij het via een curvilineair patroon: jongeren en ouderen hebben een iets lagere kans om voor sociale thema's op straat te komen; mensen uit de middelbare leeftijdsgroepen figureren het meest onder de sociale-themabetogers. Er is ook een duidelijk gendereffect zichtbaar: vrouwen hebben een lagere kans om in de jaren '90 voor sociale thema's op straat te zijn gekomen. Qua activiteitsstatus valt op dat naast zelfstandigen ook de categorie andere niet-actieven verhoudingsgewijs minder op straat zijn gekomen voor sociale thema's. Zelfs voor de vakbonden is dit dus een groep die niet gemakkelijk te mobiliseren is. Ongeschoolde arbeiders komen wat meer op straat rond sociale thema's. Als we rekening houden met het feit dat ook gezinsinkomen (niet in tabel) en opleidingsniveau geen effect genereerden, is de sociale-betogingsdeelname toch wel merkwaardig sterk over de verschillende traditionele klassen of standen gespreid. Het zijn lang niet meer alleen industriearbeiders die rond sociale thema's op straat komen. Minder verassend is dat het lidmaatschap van organisaties en vooral dat van vakbonden van groot belang is. De leden van de socialistische zuilorganisaties hebben daarbij een voetje voor op de niet-zuilgebonden en op de leden van de christelijke zuil. Materialisten zijn minder gaan betogen voor sociale thema's dan postmaterialisten, maar het verschil is veel kleiner dan bij de nieuwe-sociale-bewegingsthema's. Opnieuw blijkt ook dat links georiënteerde mensen en in mindere mate ook diegenen die zich centraal op het politieke spectrum situeren, verhoudingsgewijs een hogere sociale-betogingskans hebben. Ten slotte valt op dat de gedepriveerden wat oververtegenwoordigd zijn onder de sociale-themabetogers, een variabele die bij de nieuwe-sociale-bewegingsbetogingen geen effect genereerde.

Naast de sociale en nieuw-linkse betogers leggen we ook het profiel van de mensen die aan de *Witte Mars* hebben deel genomen onder de loep. Over de massale en merkwaardige mobilisaties naar aanleiding van de zaak-Dutroux is al bijzonder veel gespeculeerd. Een van de centrale kenmerken die waarnemers aan de Witte Mars toeschreven, was de grote diversiteit en heterogeniteit van de witte-marcheerders. Na onderzoek op basis van enquêtes op de lokale witte marsen (Walgrave & Rihoux, 1997) en op de tweede Witte Mars in 1997 (Van Aelst & Walgrave, 2001), hebben we nu voor het eerst data over de deelnemers aan de eerste grote Witte Mars van 20 oktober 1996 zelf. Kunnen we een scherp profiel van de deelnemer aan de Witte Mars uittekenen? De analyse in TABEL 5 is daarover zeer duidelijk: ondanks het feit dat het om slechts

één betoging gaat, zijn de meeste variabelen niet significant en onderscheidt de Witte-Marsbetoger zich dus nauwelijks van de niet-deelnemer. De enige socio-demografische verschillen zijn, niet geheel onverwacht, dat iets meer vrouwen en opvallend ook iets meer niet-Belgen op straat zijn gekomen. Misschien is dat laatste een Loubna-Benaïssa-effect? De sociaal-kapitaalvariabelen spelen geen rol van betekenis, en bevestigen op die manier het organisatieloze karakter van de Witte Mars (Walgrave & Manssens, 2000). Enkel de politieke betrokkenheid van de deelnemers ligt iets hoger dan gemiddeld, maar dit is zo voor alle soorten betogingen. De meeste waardenoriëntaties van de witte marcheerders zijn eveneens van weinig belang. De postmaterialisten en diegene met minder vertrouwen in de politiek waren wel lichtjes oververtegenwoordigd. Het belang van politiek wantrouwen mag wel niet worden veralgemeend voor alle witte betogers, want het bleek niet significant te zijn voor de deelnemers aan andere Dutroux-manifestaties. Een belangrijk effect gaat wel uit van de regiovariabele, in de zin dat Brusselaars meer dan Walen en beduidend meer dan Vlamingen kans maken om aan de Witte Mars te hebben geparticipeerd¹⁷.

Omdat we niet in staat waren om het al of niet betoogd hebben in het algemeen goed te voorspellen, hebben we hierboven verschillende soorten types van betogers van elkaar onderscheiden om hun meer specifiek betogingsgedrag in een predictief model te schatten. Zijn we in staat om een bepaald type betoger beter te verklaren? Nauwelijks. De **verklarende waarde**¹⁸ van de drie modellen is heel beperkt. De nieuwe-sociale-bewegingsbetogers laten zich het best 'verklaren', maar zelfs in deze specifieke categorie van betogingen blijft de pseudo R^2 van 21% toch beduidend lager dan verwacht. Voor socialebetogingsissues ligt de pseudo R^2 met 11 % nog een stuk lager, van een typische sociale betoger is dus nauwelijks sprake. Het lijkt erop dat quasi iedereen, van bandarbeider tot hoger kaderlid, wel eens de straat op trekt afhankelijk van de concrete situatie waar zijn bedrijf of organisatie in terechtkomt. Dit in tegenstelling tot thema's zoals vrede, antiracisme en derde wereld waar het toch meer gaat om een engagement dat meestal los staat van de eigen persoonlijke situatie, en waarvoor niet iedereen zomaar is warm te maken. Maar deze persoonlijke-betrokkenheidsredenering gaat natuurlijk niet op voor de Witte Mars. Ook daar was er geen sprake van persoonlijk belang. En toch bracht de Witte Mars een extreem divers publiek op straat (pseudo R^2 8 % slechts, in een model met enkel de sociodemografische variabelen zelfs amper 2 %). Het emotionele karakter van de gebeurtenissen en de bijzonder grote media-aandacht, in combinatie met een gevoel van 'dit had ook ons kunnen overkomen' zorgde bij vele mensen voor een grote identificatie met de slachtoffers. Daarnaast heeft een allicht al langer onderhuids aanwezig ongenoegen over de werking van politie en gerecht in brede lagen van de bevolking de witte mobilisatiegolf verder gestuwd. Het gevolg was een typevoorbeeld van een quasi absolute normalisatie van de betoger. De deelnemers aan de Witte Mars weken nauwelijks af van de doorsnee burger.

¹⁷ Al moet daar meteen aan toegevoegd worden, dat het daaruit trekken van eventuele conclusies misschien wat voorbarig is, aangezien voor de Belgische dataset vooralsnog geen gewicht voorhanden was.

¹⁸ cfr. de pseudo R^2 verklaart geen variantie van de afhankelijke maar wijst op een reductie van de 'badness of fit' door het model t.o.v. het model met enkel intercept

5. Besluit: naar een normalisatie van de Belgische betoger

Betogen is een normale manier geworden van aan politiek doen. Ruim 40% van de Belgen trok tijdens de afgelopen 10 jaar minstens éénmaal de straat op om zijn ongenoegen, medeleven of eisen kracht bij te zetten. Dagelijks vinden in Brussel vele grote en kleine betogingen plaats, en ook elders in ons land wordt er duchtig op straat gekomen. Niet enkel het aantal protestacties (Rucht, 1998; Van Aelst & Walgrave, 1999), maar ook hun legitimiteit bij de publieke opinie is sterk toegenomen (Fuchs, 1990; Topf, 1995). De overheid is het straatprotest eerder gaan institutionaliseren dan het te bestrijden. Ordediensten kiezen nu doorgaans voor onderhandelingen en samenwerking met de demonstranten boven een repressieve aanpak (della Porta, 1999). Slechts 5% van de protestacties in het Frankrijk van de jaren '80 bleek met geweld gepaard te gaan (Fillieule, 1997) en in Vlaanderen bleek tussen 1970 en 1992 slechts 1% van de acties van de nieuwe sociale bewegingen gewelddadig te verlopen (Walgrave, 1994). Fillieule ziet aan deze normaliseringstendens echter ook een schaduwzijde: "*à mesure que la manifestation s'est généralisée tout en devenant acceptable et plus prévisible, elle semble avoir perdu de son efficacité politique*" (1997: 367). Deneckere (1997) sluit zich hierbij aan en stelt dat demonstraties en stakingen in die mate ingeburgerd zijn geraakt dat ze veel van hun impact verloren hebben. De antiglobalisten die vandaag het straatbeeld mee kleuren, denken er ook zo over en kiezen resoluut voor meer directe actie en burgerlijke ongehoorzaamheid, een minderheid opteert zelfs voor geweld en vandalisme. Ze riskeren daarbij wel de sympathie van het grote publiek te verliezen, want de doorsnee Belg mag dan wel al sneller gaan betogen of een petitie ondertekenen, een draagvlak voor hardere acties is er nauwelijks. Het strategisch actielemma bestaat er dan uit dat bewegingen enerzijds moeten opvallen en dat kan door te dreigen of zelfs geweld te gebruiken, maar anderzijds hun potentiële achterban zo groot mogelijk moeten houden.

De toename van het aantal betogingen, en het naar beneden halen van de betogingsdrempel, heeft inderdaad geleid tot een normalisatie van de betoger. Onze analyses geven duidelijk aan dat het betogingspubliek ruimer en diverser is dan vaak wordt aangenomen. Ondanks het opnemen van allerlei mogelijke verklarende variabelen, gaande van de klassieke sociodemografische kenmerken, over het lidmaatschap van allerlei organisaties tot een resem waarden en overtuigingen, slaagden we er niet in tot sluitende verklaringen te komen. Ook niet wanneer we een meer specifiek profiel van de deelnemers aan bepaalde themabetogingen onderzochten. Dat houdt niet automatisch in dat de oude theorieën en modellen de prullenmand in kunnen, maar wel dat ze waarschijnlijk aan belang hebben ingeboet. Zo blijft – zelfs voor een eerder lichte actievorm als betogen – het SES-model van Barnes & Kaase (1979) nog steeds relevant. Geslacht, opleiding en leeftijd blijven vooralsnog een bescheiden impact uitoefenen op zowel deelname aan protestacties in het algemeen als op betogingsdeelname in het bijzonder. Maar ze determineren zeker niet langer het betogingsgedrag. Zo viel op dat voor sociale thema's het opleidingsniveau op geen enkel moment van tel was. Acties van schooldirecteuren en magistraten worden afgewisseld met deze van gepensioneerden en ongeschoolde arbeiders. Vrouwen mogen dan wel heel wat minder op straat komen voor sociale thema's, ze compenseren dat grotendeels door hun participatie aan postmaterialistische of meer emotioneel geladen demonstraties. Ook

politieke competentie en het vertrouwen in de politiek zijn globaal genomen, controlerend voor sociodemografische variabelen, minder belangrijk dan verwacht kon worden. Meer politieke betrokkenheid zorgt daarentegen nog wel voor een surplus-effect: wie zich interesseert voor politiek, komt makkelijker op straat. Ook het lidmaatschap van een organisatie bleek veelal participatiebevorderend. De verschillende waardenoriëntaties leverden zelden eenduidig resultaat op voor de verschillende themabetogingen. Alleen mensen die postmaterialistische ideeën aanhangen, blijken sneller aan allerlei soorten van betogingen deel te nemen. Maar voor heel wat andere waarden ging het om een wisselende en veelal verwaarloosbare impact op de betogingsdeelname.

Hoe kunnen we dan wel vat krijgen op het gaan betogen? Als we er met het klassieke surveyonderzoek en met een hele rist variabelen niet in slagen om de deelname aan betogingen te voorspellen? Nogal wat onderzoekers hebben zich beziggehouden met het verklaren van *betogingsbereidheid*, dus niet het effectief gedrag maar de bereidheid om eventueel voor een bepaald thema op straat te komen. Kriesi en Castenmiller (1987), bijvoorbeeld, slaagden er vrij goed in om vat te krijgen op de potentiële antirakettenbetoger (R^2 0,42). Maar de stap tussen potentieel en effectief gedrag is groot. De klassieke studie van Klandermans en Oegema (1987) gaf aan dat er voor de grote vredesbetogingen in de jaren '80 in Nederland uit een beschikbaar potentieel van 74% van de bevolking uiteindelijk slechts 4% effectief participeerde. Ook de replicaties van het oorspronkelijke *political action*-onderzoek bevestigen dat de potentiële betoger niet dezelfde is als de effectieve betoger. “*The amount of explained variance of the SES-variables in actual participation is about one-half compared to the intention to participate.*” (Kaase, 1990: 40). Met individuele kenmerken kunnen we dus wel betogingsbereidheid te vatten, maar niet de effectieve deelname aan betogingen zelf. Effectief op straat komen hangt waarschijnlijk in veel grotere mate af van *situationele* factoren. Bij die situationele factoren moeten we in de eerste plaats denken aan de mobilisatiecontext: door wie en hoe worden mensen aangesproken om te gaan betogen? Met wie gaan ze betogen, of gaan ze alleen? De zwakte van surveyonderzoek is juist dat ze die concrete mobilisatiesituatie niet kan meenemen, omdat die van betoging tot betoging verschilt. Het tweede *political action*-onderzoek probeerde deze lacune wel op te vangen met vragen die peilden naar de sociale context van de collectieve actie. Daaruit bleek dat mensen slechts zelden volledig op eigen initiatief aan een betoging deelnemen maar bijna steeds op initiatief van anderen of samen met anderen beslissen de stap naar de straat zetten (Kaase, 1990: 58). Maar wie die anderen dan wel zijn blijft volledig in het duister: gaat het om vrienden, collega's, vakbonden of de media? Formele organisaties spelen zeker een rol, maar bleken niet echt doorslaggevend. Het lijkt er op dat ook informele netwerken als een belangrijke mobilisatieschakel moeten worden beschouwd. Zo stelden we op basis van enquêtes afgenomen op een onderwijsbetoging vast dat, ondanks de hoge syndicalisatiegraad, die onderwijsbetogers niet zozeer waren gemobiliseerd via de vakbonden maar via hun collega-leerkrachten op school. De peergroep van collega's is dus belangrijker dan het lidmaatschap van een vakorganisatie (Bédoyan et al., 2002). Onze betogingsenquêtes toonden ook aan dat betogen een sociale activiteit bij uitstek is waar men haast nooit in zijn eentje aan deelneemt (Van Aelst & Walgrave, 2001).

Dat individuele kenmerken plaats maken voor situationele factoren, heeft zeker te maken met het feit dat betogen de jongste decennia normaler maar ook eenvoudiger is geworden. De praktische drempels voor deelname (financieel, vervoer, tijd, informatie...) zijn verlaagd en de toegang tot protest is nu bijna voor iedereen verzekerd. Ook het gegarandeerd vreedzame karakter van de meeste manifestaties en de grote legitimiteit ervan geven alle ruimte aan situationele factoren. Wat een bijzonder krachtige mobilisatiecontext allemaal kan teweeg brengen - met de onvoorwaardelijke steun van de media en het zeer dramatische karakter van de gebeurtenissen - blijkt met de Witte Mars. Het levert een hyperdiverse betoging op met mensen van de meest diverse pluimage. Uitzonderlijk krachtige mobilisatiecontexten zijn in staat om de effecten van het traditionele SES-model en van de andere individuele-mobilisatietheorieën zo goed als compleet uit te schakelen. Vraag is of we in de toekomst meer van die krachtige mobilisatiecontexten - vooral de rol van de media is essentieel - zullen meemaken en of dat zal leiden tot een verdere normalisering van de betoger. Maar de normalisatie van de betoger zal allicht ook verder vorm krijgen door een ook nog steeds toenemende diversiteit tussen betogingen. Niet enkel werknemers, links-progressieven en studenten, maar ook werkgevers, rechts-georiënteerden en gepensioneerden trekken de straat op. Op basis van de in deze bijdrage geanalyseerde data durven we in ieder geval stellen dat de betogende Belg in de jaren '90 steeds beter op de doorsnee Belg is beginnen lijken.

Appendix: Constructie schalen/indexen

Voor de schalen werd nagegaan of ze zowel in Vlaanderen als in Wallonië en Brussel een goede schaal vormden. Hieronder wordt enkel de Belgische (dus globale) technische informatie weergegeven.

Interne politieke competentie: schaal op basis van de items:

- ik voel me voldoende competent om te participeren in de politiek
- ik denk dat ik over een goeie kennis beschik over de belangrijke zaken in ons land
- ik denk dat ik een even goed ben als om het even wie om een politiek mandaat te bekleden
- ik denk dat ik beter geïnformeerd ben over de politiek en het merendeel dan het merendeel van de mensen

(73 % verklaarde variantie; factorladingen: 0,84, 0,74, 0,8, 0,81, Cronbach's alfa: 0,87)

Politieke betrokkenheid: schaal op basis van items:

- politieke interesse
- volgen van politiek in media
- discussiëren over politiek met vrienden

(69 % verklaarde variantie; factorladingen 0,82, 0,7 en 0,67. Cronbach's alfa: 0,77)

Zuil: geconstrueerde variabele:

- op basis van informatie over de ideologische kleur van organisaties, vakbond, mutualiteit en politieke partij waar mensen eventueel lid van zijn.
- wie bijvoorbeeld op minstens 1 van die organisaties socialistisch scoort en op geen enkele andere christelijk behoort tot de socialistische zuil. Het omgekeerde geldt voor de christelijke zuil. De overblijvers behoren tot de categorie 'neutraal en/of lid van geen grote zuil'.

Postmaterialisme-materialisme schaal: geconstrueerd op basis van de vijf belangrijkste politieke objectieven die respondenten percipiëren.

(*law & order*, mensen meer te zeggen geven bij beslissingen van regering, inflatiebestrijding, beschermen van vrijheid van spreken, economische groei, sterk leger, mensen meer inspraak geven bij beslissingen op het werk en in de lokale regering, verbeteren van het milieu voor de mensen, vechten tegen misdaad, stabiele economie behouden, ontwikkelen van een vriendelijker en minder onpersoonlijke samenleving; ontwikkelen van samenleving waar ideeën belangrijker zijn dan geld)

- als mensen 4 of 5 materialistische objectieven opsommen: materialisten
- als mensen 4 of 5 postmaterialistische objectieven opsommen: postmaterialisten
- rest zit bij de tussencategorie (hybride)

Links-rechts politieke oriëntatie: geconstrueerde variabele:

- links: personen die zichzelf op positie 0,1 of 2 (=de drie meest extreme posities aan de linkerkant van het politieke spectrum) situeren
- rechts: idem, maar dan voor de drie meest extreme posities aan de rechterzijde
- middencategorie: overigen

Voor de volgende waardenoriëntaties werd eerst een schaal geconstrueerd. Die schaal werd omgewerkt naar een 0-10 puntenschaal; en die werd op haar beurt voor de meeste analyses gecategoriseerd tot 0 (0-5 score), 1 (5-10 score) en een restcategorie. Deze hercategorisering gebeurde niet alleen om het aantal relevante observaties voldoende hoog te houden (die restcategorie bevat de mv's) – er wel op toeziend dat eventuele significantie van die variabele niet te wijten is aan de vergelijking met de restcategorie, de hercategorisering gebeurde ook rekening houdend met de beperkingen op het ogenblik van de analyse. Er was immers nog geen Belgische wegingscoëfficiënt beschikbaar, en daarom besloten we om te focussen op de richting van het effect, eerder dan op de grootte van het effect.

Hieronder volgt louter de informatie over de constructie van de schalen.

Utilitair individualisme: schaal op basis van 4 items:

- Iedereen moet in de eerste plaats voor zichzelf zorgen

- Wat telt is geld en macht
- Streven naar persoonlijke succes is belangrijk
- Mensen moeten altijd hun persoonlijk plezier nastreven, en zouden niet teveel over anderen moeten nadenken

(Verklaarde variantie: 61,8%; factorladingen: 0,71, 0,67, 0,72, 0,68 ; Cronbach's alfa: 0,79)

Maatschappelijke desoriëntatie: schaal op basis van 3 items:

- Dezer dagen zijn de dingen zo gecompliceerd dat ik niet weet wat te doen
- Dezer dagen begrijp ik niet meer wat aan het gebeuren is
- Dezer dagen verandert alles zo vlug, dat ik niet meer weet hoe me te gedragen

(Verklaarde variantie: 76 %; factorladingen 0,8, 0,8, 0,8 ; Cronbach's alfa: 0,84)

Autoritarisme: schaal op basis van 4 items:

- Gehoorzaamheid en respect voor gezag zijn de twee meest belangrijke deugden die kinderen moeten leren
- De meeste van onze sociale problemen zouden opgelost zijn, als we verlost zouden zijn van de immorele mensen
- Wat we nodig hebben zijn sterke leiders die ons zeggen wat we moeten doen
- In elke natie bestaat er een nationaal toegewijde voorhoede, die leidt, en anderzijds een volgzame massa

(Schaal is imperfect: verklaarde variantie: 49 %; factorladingen: 0,57, 0,47, 0,71, 0,55; Cronbach's alfa 0,66)

Politiek wantrouwen: schaal op basis van 8 items:

- Gaan stemmen heeft geen zin: de partijen doen toch wat ze willen
- Partijen zijn enkel geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening
- Als mensen zoals mij aan politici laten weten wat we denken, dan zullen ze onze opinies in rekening brengen
- Mensen zoals mij hebben een invloed op de regering
- Politici hebben nooit geleerd om te luisteren naar mensen zoals mij
- De meeste politici beloven veel, maar doen niets
- Zodra ze verkozen zijn, denken politici dat ze beter zijn dan mensen zoals ik
- Eigenlijk is er geen enkele politicus die ik zou vertrouwen

(Verklaarde variantie: 53 %; factorladingen: 0,71, 0,75, 0,58,0,54, 0,63, 0,72, 0,78, 0,67; Cronbach's alfa: 0,87)

Relatieve deprivatie: geconstrueerde variabele op basis van oorspronkelijke variabele:

- Als je je leven zou vergelijken met de situatie 4 of 5 jaar geleden, ben je dan meer of minder tevreden? (=relatief ten aanzien vroeger; en niet in vergelijking met medelandgenoten!)

Mensen die codes 0, 1, 2, 3 of 4 scoorden (dus: tot net onder de code voor “even tevreden als 5 jaar geleden) worden als ‘relatief gedepriveerd’ beschouwd. Mensen die codes 5 of hoger scoorden werden als ‘niet relatief gedepriveerd’ gecatalogeerd.

Bibliografie:

- BARNES, S.H., KAASE, M., (1979), *Political Action, Mass participation in Five Western Democracies*. London: SAGE-publications.
- BÉDOYAN, I., VAN AELST, P., WALGRAVE S., (in druk), ‘De permanente schoolstrijd. Over 50 jaar onderwijsprotest op straat, in *Tijdschrift voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid*.
- DALTON, R., (1996), *Citizen politics. Public opinion and political parties in advanced Industrial Democracies*, New Jersey, Chatam House Publishers.
- DELLA PORTA, D., (1999), “Protest, protesters, and protest policing” in GUINI, M., MCADAM, D.,
- DENECKERE, G., (1997) *Sire het volk mort: Sociaal protest in België, 1831-1919*, Antwerpen: Hadewich.
- FILLIEULE, O., (1997), *Stratégies de la rue. Les manifestations en France*. Paris: Presses de Sciences Po.
- FUCHS, D., (1990), “The normalization of the unconventional” Discussion Paper FS III 90-203: Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin.
- GABRIEL, O., (1996), ‘Distrust, involvement, and political protest in Western democracies’ pp. 193-219 in HALMAN, L., NEVITTE, N., *Political value change in western democracies*, Tilburg: University press.
- HEUNKS, F., (1996), “Varieties of political participation” pp. 193-219 in HALMAN, L., NEVITTE, N., *Political value change in western democracies*, Tilburg: University press.
- INGLEHART, R., (1990), *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton New Jersey: University Press.
- INGLEHART, R. (in druk), “Cultural Change and the Future of Knowledge Societies: The Rise of Participatory Publics” UNESCO: Paris.
- JENNINGS, M.K., VAN DETH, J.W. (eds.), (1990), *Continuities in Political Action. A Longitudinal Study of Political Orientations in three Western Democracies*, Berlin: Walter De Gruyter.
- KAASE, M., (1990), “Mass participation” in JENNINGS, M.K., VAN DETH, J.W. (eds.), *Continuities in Political Action. A Longitudinal Study of Political Orientations in three Western Democracies*, Berlin: Walter De Gruyter: 23-64.
- KLANDERMANS, B., OEGEMA, D., (1987), “Potentials, networks, motivation and barriers: steps towards participation in social movements”, in: *American Sociological Review*, 52: 519-531.
- KRIESI, H, CASTENMILLER, P., (1987), “De ontwikkelingen van politiek protest in Nederland sinds de jaren zeventig”, in: *Acta Politica*, 1: 61-84.
- KRIESI, H, VAN PRAAG, P., (1987), ‘Old and new politics: the Dutch peace movement and the traditional political organizations’ in *European Journal of Political Research*, 15: 319-346.
- MARCH, A., (1977), *Protest and political consciousness*, London: Sage publications.
- MARCH, A., KAASE, M., (1979), “Background of political action” in BARNES, S.H., et al. *Political Action, Mass participation in Five Western Democracies* London: SAGE-publications.
- MCADAM, D., (1988), ‘Micromobilisation Contexts and the Recruitment to Activism.’ pp. 125-154 in: B. KLANDERMANS, H. KRIESI EN S. TARROW (red.) *From Structure to Action*. Greenwich: JAI-Press.

- MCADAM, D., MCCARTHY, J., ZALD, M. (eds.), (1996), *Comparative perspectives on Social Movements*. Chicago: Cambridge University Press.
- MCCARTHY, J. D., ZALD, M., (1977), "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory." in *American Journal of Sociology* 82: 1212-1241.
- MEYER, D., TARROW, S., (1998), "A movement Society: Contentious Politics for a new century" in MEYER, D. et al., *The Social Movement Society*, New York: Rowman & Littlefield publishers: 1-28.
- NORRIS, P., (2002), *Democratic Phoenix. Political activism worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PUTNAM, R.D., (1993), *Making Democracy works: Civic Traditions in Italy*, Princeton: University Press.
- RUCHT, D., (1998), "The structure and culture of collective protest in Germany since 1950" in RUCHT, D., KOOPMANS, R., NIEDHART, F., (1998), *Acts of dissent. New development of the study of protest*, Berlijn: Sigma Edition.
- MEYER, D. et al., *The Social Movement Society*, New York: Rowman & Littlefield publishers: 29-58.
- SMITS, J., (1984), *Democratie op straat*. Leuven: Acco.
- THOMASSEN, J.J.A., (eds.), (1983) *De verstomde revolutie. Politieke opvattingen en gedragingen van Nederlandse burgers na de jaren zestig*, Alphen a.d. Rijn: Samson.
- TOPF, R., (1995), 'Beyond Electoral Participation' pp. 52-91 in D. FUCHS, H., KLINGEMANN, *Citizens and the state*, Oxford: University Press.
- ULENS, W. (1994), *Analyse van de betogingen in België: 1979-1984*, KULeuven: eindverhandeling.
- VAN AELST, P., WALGRAVE, S., (1999), 'De stille revolutie op straat. Betogen in België in de jaren '90.' *Res Publica*, 1: 41-64.
- Van Aelst, P., Walgrave, S. & Decoster, K., (2000) 'Politiek wantrouwen en protest', pp. 225-253 in M. Hooghe (ed.) *Sociaal kapitaal en democratie*. Leuven: Acco.
- Van Aelst, P., Walgrave, S., (2001), 'Who is that (wo)man in the street? From the normalization of protest to the normalization of the protester.' *European Journal of Political Research* 39: 461-486.
- VERBA, S., SCHLOZMAN K., BRADY, H., (1995), *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*, Cambridge: Harvard University Press.
- WALGRAVE, S., RIHOUX, B., (1997), *De Witte Mars. Een jaar later*. Leuven: Van Halewyck.
- WALGRAVE, S., MANSSENS, J. (2000) 'The making of the White March: the mass media as a mobilisation alternative to movement organisations', *Mobilization*, 5: 217-246.
- WALGRAVE, S., (1994), *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen. Een sociologische verkenning*. Leuven: SOI